

egyéni kiállítása közt egyetlen külföldi volt csak. A nyolc budapesti közt igazán rangos helyen egy sem. Közgyűjteményben tudtommal egyetlen műve sem látható; néhány remek köztéri szobra jelzi csak, hogy élt és dolgozott. Eredetiségben, gondolatiságban, érzelmekben – igenis, érzelmekben – gazdag életműve megérdemelte volna a legnagyobb kitüntetést és az európai hírnevet, bár sohasem beszélt erről. A szakma lenézte, mert nem járt a Főiskolára, lényegében autodidaktaként, a puszta tehetségével tört utat magának. Korunk egyik legnagyobb magyar szobrásza lett.

Fogarassy Miklós

A HÁBORÚ UTÁN*

egy kora nyári napon a házunkkal szembeni parkban – ahol a krinolinszoknyás Déryné akna csonkította karú fehér szobra állt a Krisztina körút mellett – furcsa, édeskés szag csapott meg. Nem tudtam, mi ez. Az ostromot követően sok halottat hirtelenében oda, a park földjébe temettek el – kiderült, a foszló testek hullaszaga érződött a felmelegedő levegőben.

Az ostrom utáni hetekben a házunkban lakó srácokkal csapatba verődve jártunk kannákkal, vödörrel vízért a Krisztina téri plébániatemplom melletti iskola kútjára. Persze háborúsdit szerettünk játszani. A Tabán, a Gellérthegy oldala tele volt kiégett harckocsik roncsaival, égett gumiszagot árasztó tankokkal. A lepusztult domboldalon szenvedélyesen gyűjtöttük a puskatöltényeket; néha a körkörös gang korlátjának peremére szórva gyűjtöttük meg a hüvelyekből kiütögetett puskaport – tűzijátékszerűen, sisteregve körbeégett a vaskorlátot. A körgangos ház asszonyainak legnagyobb riadalmára, ijedt tiltakozására. A kislányok, akik nemrég még a pincék mélyében lapultak, ekkorra már eléggé elvadultak. A nagyobb kölykök voltak a hangadók, a szervezők – én is, bár óvatos és ijedős kislány voltam, néha velük ügködtem, afféle segéderőként.

A kiégett, félig romos lakást úgy-ahogy lakhatóvá tetette anyám. Honvédségi, alezredesi özvegyi nyugdíját egykettőre megvonták – kellett valamit tennie a megélhetésért. Elkezdett nyelvorákat adni, elsősorban angol tanított. Ennek ellenére a nincstelenség határán imbolyogtunk – a kölcsönök, a „zacik”, a zálogba adott dolgok kiváltása vagy meghosszabbítása állandó gondja lett. (Időnként – és ezt csak később értettük meg, holmi „napcsikról” is szót ejtett; a háborús időkből pár illegálisan megmentett Napóleon-aranya is lehetett – végső tartalékként.) Jó ideig tervezgette, hogy ő, az angol és német szakos tanárnő átképzzi magát az oroszra, de ez csak ötlet maradt. És mit csináljon a háztartással, a két kisgyerekével az akkoriban a harmincas éveinek derekán járó fiatal-asszony? Nem erre készült. Főzni sem szeretett, nem is nagyon tudott – mindenkit irigyeltem kicsit, aki az „anyám főztjét” emlegette; mi meg kénytelenek voltunk az ő gyomordíétás főzelékeit enni. Igyekezett valahogy megoldani az élet praktikumait.

* Részlet egy készülő önéletrajzi könyvből.

Reggeltől estig loholt órákat adni, vagy hozzánk jöttek egyéni vagy csoportos órákra a tanítványok, elsősorban „pupilok”. Az angol nyelvtanulás talán azért volt „menő” akkoriban a középosztály köreiből, mert többen emigrálni készültek. Míg fel nem cseperedett a két gyerek, és ő maga is hozzá nem edződött az új életviszonyokhoz, megpróbált valahogy túladni rajtunk, vagy inkább „kiszervezni” bennünket.

Szinte tavasztól kezdve rajongva vártam a vakációkat, a nyarakat, nagyanyám falusi világának bensőségességét, illatait, az egész ottani emberi világot magába burkoló barátságos légkört, ami – mint valami láthatatlan közeg – vett körül a Veszprém megye szélére eső Külsővaton.

Nyaranként a nagy ház éjjelre zárva tartott spalettáinak résein beeső napfénypásmában porszemcsék táncoltak, amikor hosszan lustálkodva végre kinyitottam reggelente a szemem. Ha borús napra virradt, a pergő eső egyenletes csobogása, dobolása ébresztett. Kora reggel a falu kondásának, gulyásának kürtje, ostorcsattogása vagy a szomszédos templom reggeli harangszava hallatszott be – ilyenkor a másik oldalra fordultam, és alvásba merültem megint. Késő reggel lett, mire ásítózva lecsoszogtam a hatalmas konyhába, ahol a reggeli illatait szippantottam magamba; a nagy tűzhelyen már a készülő ebéd lábosai, fazekai gőzöltek, duruzsoltak, sütemények gyúrt halmi készülődtek nagyanyám és a házi mindenes lengyel Bazil és felesége, Marika felügyelete mellett. Mi, gyerekek – négy unokatestvér – délelőtt bármit csinálhattunk. Nagyritkán leszalajtottak ugyan a kertbe zöldségért, paprikáért, paradicsomért vagy gyümölcsöt szedni az ebédhez, uzsonnához, elmenni az evangélikus paplak jóízű kútjára kannákban vizet hozni.

Ennek az egész világnak a központja, csendes pecsétőre Ő volt, Alice nagyanyám, aki megtörtén, még idősebb asszonyként is szép arcával, kissé meghajlott alakjával, ki-kibomló finom szálú ősz kontyával csendesen irányította a ház életét. Egész lényének, kolozsvári neveltetésének kultúrája itatta át csendes, mosolygós, komolyságot sugárzó okos lényét. Szenvedélyes ajándékozó volt, mindig vitt valahova kóstolót, virágot, ezt-azt. A parasztemberek változatlanul méltóságos asszonynak szólították a professzor özvegyét; valóban őszintén tisztelték, és meg-megállva szerettek elbeszélgetni vele az utcán...

A Kisalföldön végigkanyargó Marcal folyócska itt, Veszprém és Vas megye határán három ágra szakadva kanyargott lustán, a két szomszédos községet – Mersevátot és Külsővátot – egymástól elválasztó széles ölelésű réten. A középső volt a Marcal főága – a mi kertünk végében a „kisárokknak” nevezett patakszerű mellékmederben folydogált a folyó kisebbik ágának a vize. Összeeszkábált kis bürün lehetett átmenni rajta a rétre, ahol pattogtak a szöcskék, bogarak, a vizesárok part menti nádasában pedig – sokszor bámészkodva el-elnézegettem őket – csodásan kéklő szitakötők cikáztak halkán zizegve, a vízfelületen vízipókok szökkentek ide-oda, fecskék villantak bogarakra vadászva. Hatalmas szomorúfűz borult a kertvégi hidacska fölé hatalmas, árnyékos lombkupolával. Nekünk, kicsiknek ez volt az igazi játszóhelyünk. A hatalmas fa aláhajló ágaiba kapaszkodva, a patak fölé be-belengve, hintáztatva ugráltunk, csobbantunk bele merészen a derékig sem érő langyos vízbe. Kergetőztünk, fröcsköltük egymást, rohíncsélve futkostunk a sekély vízben; egyszer egy ócska, kimustrált fateknőből megpróbáltunk tutajt eszkábálni, kevés sikerrel. Csak az éhségérzet vett rá, hogy néha felszaladjunk a házba: egy-egy nagy karéj zöldpaprikás, zsíros kenyérért, vizes kisgatyában. (Minden évben vágtak disznót, a jó illatú kamrában ott függtek a sonkák, kolbászok, nagy kék bődönökben állt a laza állagú zsír.)

Ebéd után, melyet a nagyszobában tálaltak fel, a nyár légyzűmmöggető délutáni forróságában némileg elcsendesedett a ház. Akadt unokatestvérem, aki egy fotel mélyére kucorodott, és ott olvasott, voltak, akik a vadszőlővel befuttatott verandán társasjátékot játszottak, kártyáztak. Késő délután meg elkezdődött a bandázás, kóborlás a faluban, a közeli kis erdős ligetekben – a helybeli, falusi gyerekek meg mi, pesti nyaraló csemeték összekeveredve.

Meglehet, hogy az emlékek melege fűti túl ezeknek a vati nyaraknak az idilli, varázosan összemosódó képeit, benyomásait. Nem véletlenül; gyermeki énemben szétesett, kaotikus, konfúz családi életvitelünkkel, a fővárosi lakás félig-meddig romos, otthontalan voltával, többféle zaklatottságával álltak ellentétben ezek a nyári hónapok.

'45 őszén, a még romos Budán kezdtem el iskolába járni a Krisztina téri templom melletti fiúiskolába. Szégyelltem, hogy még rendes iskolatászkám sincs, valami csúnya műanyag zacskóban, átszíjazva vittem a füzeteimet, könyveimet, írószerszámaimat. Botrányosnak éreztem anyámnak ezt az ócska, vacak megoldását: a többi fiút mind szépen felszerelték, rendes hátitáskát hordtak. Sok mindenben megmutatkozott ez a pocsékság; a félnyomorúság, a rendetlenség szorongató tudata sok-sok éven át, sok mindent átítatva elkísért.

Úgy emlékszem, mintha eleinte mindig csak délután jártunk volna iskolába, az osztályteremben állandóan égtek a nagy, mennyezeti gömblámpák, és a folyosókat szüntelenül vizeletszag ülte meg – utálatos, riasztó volt az egész. Akadozva, betűkihagyásokkal olvastam – félig-meddig diszlexiás lehettem. (Kisebbrendűségi érzéseimnek volt még egy másik, rejtett oka is: az előttem lévő padban a hosszú hajú, mindig szépen öltöztetett Tandori Dezső ült, aki – úgy gondoltam – „mindent tudott”. Még azért is irigyeltem titokban, hogy kedves, mosolygós édesanyja a tanítás végén ott várta a kapuban, finom fehér cérnakesztyűt húzott a kezére – én meg magányosan kóboroltam haza.)

Ám ez se tartott sokáig. Úgy látszik, a háború utáni – filantropikus indíttatású – külföldi vendéggyerekség tradíciója tovább öröklődött a családban (anyám az első világháború után gyerekként Walesben élt két évig). A Nemzetközi Vöröskereszt (Rotkreuz) Svájcba szervezett pár hónapos vendéggyerektranszportokat 1945 végén, 1946 elején. Anyám kijárta, hogy az ő gyerekeit is felvegyék az utazólistára. A négy-hat éves gyerekeknek a Keleti pályaudvaron kellett egy adott napon megjelenni, ahol fityulás vöröskeresztes néni (apácák?) egy-egy kis kartonlapot (mintha valami szarvasmarha-szállítvány részei volnánk) akasztottak a nyakunkba – rajta a nevünk, a személyi adataink. Hátamon egy rissz-rossz hátizsákkal ijedten, leplezett szorongással integettem a kifutó vonat ablakából – távolodó, integető anyukámnak. Majd helyet szorítottam magamnak valamelyik kölykökkel zsúfolt kupéban.

Éjjel a romos Bécsen zakatoltunk át, másnap délutánra érkezett meg a szerelvényünk Buchsba, a svájci határállomásra. Érthetetlen nyelven beszélő, kiáltozó egyenruhás asszonyok parancsoltak le bennünket, kis utasokat a vagonokból – ott álltunk a peronon szegényes motyóinkkal, nem értve, mi is történik itt velünk.

Léleekben ekkor éltem meg az *első* deportálást (a *másodikat* öt évvel később a kitelepítéskor) – benyomásként legalábbis ez üledett le bennem erről a képsorról.

Egy barakkosba tereltek a svájci asszonyok, ahol meztelenre kellett vetkőzni, ruháinkat, csomagjainkat elvették, és – mint kiderült – elvitték valami fertőtlenítőbe, hogy kelet-európai féreg, baktérium be ne tehesse a lábát a nett svájci földre... Hatalmasnak rémlő, fürdődresszes asszonyok csutakoltak le minden gyermeket a fejük búbjától a talpukig a forró vizes tusolóban – csípte a szememet a szappan, gyermeki szégyenérzet-

tel tenyeremmel az ágyékomat igyekeztem takarni. A kimosdatott (esetleg tetűserkéktől is mentesített), megszáritott gyerekserreg ezt követően kapta vissza vegyszerszagú holmiját – a vendéglátó állam csak így adott engedélyt, hogy az ostromlott, háborús nyomorból érkezett aprónép a civilizáció területére lépjen.

Zürichbe futott be a szerelvény – itt, a főpályaudvaron készítették elő a gyerekek elosztását. Egy hatalmas, körpamlagos váróteremben ültették le a jövevényeket. Sorra jöttek a vendéggyereket befogadó, önként jelentkező családok – akadtak, akiket hamar elvittek, talán olyanok is voltak, akik rokonokhoz, családi ismerősökhöz kerültek. Német vagy francia nyelven beszélő famíliák tagjai öleltek magukhoz egy-egy csemetét. A többi odaérkező felnőtt a nyakunkban lógó passzusokat olvasgatta – kinézetét, korát, valását vizsgálták, és így válogattak a kínálatból.

Késő délutánra járt már, egyre kevesebben maradtunk. „Hát én? Én senkinek se keltek?” – hüppögtem kicsit szorongva magamban. Egyszer csak megállt előttem egy – akkori emlékeim mértékéhez képest – magas, őszülő hajú nő. Mosolygott, megsimogatta az arcomat, és nyújtotta a kezét. „Ich bin Maria. Maria Neugart” – mondta. „Miklos, Miklos...” – nézegette a nevemet – „Ja, du bist Klausli” – szólt, mint aki felismeri a név németes, becéző változatát (később is így szólítottak náluk).

Egy ideig vonattal mentünk egy szárnyvonalon – néma csöndben, hisz egy kukkot se tudtam németül, és ha Mária mégis megszólalt, furcsán hangzott a svájci, „schwitzerdütsch” tájszólása. Már sötét este volt, amikor erről a csinos kis kényelmes vonatról leszálltunk: Mária pár percre magamra hagyott, és előhozta valahonnan a szép, csillogó biciklijét. Felültetett a gép csomagtartójára, majd a nyeregbe ülve elkezdett pedálozni a kerékpárlámpa fényezőjének csővégét követve. Hűvös volt és sötét – nem tudtam, hol vagyok, és mi vár rám. Kapaszkodva átöleltem az ismeretlen asszony meleg, széles derekát, odalapultam tomporához – ez megnyugtató, máris egy kicsit jó helyen, otthon éreztem magam.

Falujukban, a kis Volketzwillben – úgy éreztem, már éjjelre jár – egy idős házaspár, Mária szülei vártak izgatott ünnepélyességgel. Meleg, forralt, cukrozott tejjel kínáltak, ami nem ízlett ugyan, de némán kortyolgattam, és bámultam őket. Fél évet töltöttem náluk, ebben a kétszintes – a magyar parasztházakra távolról sem emlékeztető – otthonban, ahol lent volt a lakótér, konyha, a fenti szinten pedig, ahová falépcső vezetett fel, a hálószobák helyezkedtek el. Az udvaron hatalmas pajta állt, benne szerszámokkal – a papa, öregedvén, már rég nem gazdálkodott, noha volt még a határban egy kis gyümölcsöse, kaszálója, ahová nagyritkán kijártunk. Fűvet kaszált a gazda az aprójószágoknak; amikor az már kiszáradt, nagy zsákokba gyömöszölve húztuk haza az illatos szénát egy kis faszekéren. Magam is beleférköttem egy-egy ilyen füves zsákba: visongva, kacagva gördültem le a domboldalon.

Elég hamar megtanultam a nyelvet, és egy idő után – ha a magammal vitt könyvet vettem a kezembe, vagy levelet körmöltem anyámnak, töprengnem kellett a szavakon – kezdtem felejteni az anyanyelvemet. Mária, a pótanyám akkor a harmincas éveiben járt, és lánysorban maradt; házivarrónő volt, és afféle bedolgozóként zürichi ruhaszalonoknak szabott, varrt a kis szobaműhelyében. Időnként, ha kész lett a kollekció, bementünk a tóparti nagyvárosba, Zürichbe, hogy a hatalmas kartondobozokba csomagolt kész ruhákat átadjuk a cégeknek. Ezekből a felhőtlen, kedvet kereső szeretettel teli hónapokból szinte csak jó emlékeim maradtak. Még a fenti, fűtetlen hálószobában is örömmel hajtottam álomra a fejem: meleg vizes palackot készítettek a paplanom alá, a lábamhoz, és amikor lefektettek, elalvás előtt meg-megérintettem a lábujjaimmal.

Puritán, egyszerű, melegszívű emberek voltak a Neugarték, akiknek az volt az ambíciójuk, hogy a cingár kisfiú jól érezze magát, és némileg meghízzon; Mária sok finomsággal etetett, és vásárolta, gyűjtögette azokat a finom szövetből varrt ruhákat, amelyeket majd hazavihetek magammal. Hamar feltaláltam magam – akadtak ugyan esetek, amikor kisebb-nagyobb rakoncátlanságaimért korholtak is szelíd szóval. Mária fényesre nikkelezett kerékpárján megtanultam biciklizni; néha, elbizakodottan, éleseként kanyarodtam, és nagyokat estem, és térdsebekkel, szégyenkezve, sírva toltam haza az itt-ott megsérült gépet. Vigasztaltak, nyugtattak, és mosogatták a térdem sérüléseit – úgy éltem, mint egy kivételes státusú egyke. Hogy ne csak lágjak-lógjak, egy idő után a falu osztatlan iskolájában töltöttem a délelőttöket. Különleges jelenség lettem az egytermes iskola gyerekseregében. A tanító külön ültetett; kaptam egy piros vonalas kis palatáblát, és furcsa gót betűkkel félig-meddig érthetetlen szavakat másolgattam a táblácskára a csikorgó palavesszővel...

Vasárnap délelőttönként a közeli kisvárosba, Usterbe mentünk Máriával biciklin szentmisére (valószínűleg vallásom miatt is választott engem). Egy erdőt szelt át az út; én ilyenkor újra csak a csomagtartóra telepedtem Mária derekát átölelve, kapaszkodva. Emlékszem az illatos fenyők között az útra vetülő napfénypázmákra és a körülöttünk elterülő „rengeteg” sejtelmes csendjére.

Bár alapvetően simulékony, szeretetéhes lehetett a természetem, igazában ott, ebben a svájci környezetben kezdtem megtanulni az alkalmazkodást, az adott környezethez könnyen hozzáigazodni kész mimikrit. Hogy aztán ez a készség sok más helyzetben még inkább megerősödjön. A világ akár csalással vagy öncsalással is gyanúsíthatott – belső riadtságom mélyére nyúltak e viselkedési stratégia gyökérszálai.

Sok évtizeddel később Zürichben időztem pár napig. Kikerestem a telefonkönyvből Maria Neugart címét és telefonszámát, egy a falujától nem messze eső kisváros volt megadva. Többször is tárcsáztam a számát, nem vette fel. „Mindig távol van? Meghalt netán?” – morfondíroztam. Autóbuszsal kiutaztam a gyerekként megismert faluba – sétáltam az utcákon, megtaláltam Máriáék házát – istenem, mily kicsi lett a szememben minden, az egykori kisgyerek látószöge mily nagyot változott...! Átgyalogoltam azon a „rengetegen”, elmentem Usterbe – hiszen a keresett cím oda szólt. Megtaláltam a Rehbülstrassét – egy többemeletes épületet, az idősek otthonát. Becsöngettem. Azt mondták a portán, hogy otthon van, menjek fel a második emeletre. Hosszú csengetés után végre kinyílt az ajtó; egy aprócska, süket, agg asszony nézett rám kérdően. „Klausli! Klausli, von Ungarn” – mondogattam magamra mutogatva. Egyszer csak megértette; megismert, és reszkető kézzel, könnybe lábadt szemmel vezetett be a szobájába. Meleg tejjel kínált szabadkozva, ugyanolyanul, amivel 1946 emlékezetes estéjén is... Alig-alig tudtunk beszélgetni, a süketsége, a schwitterdütsch tájszólása egyaránt gátat emelt kettőnk közé – csak fogtuk és simogattuk zavartan egymás kezét, két szomszédos karoszekben ülve egy rövid órát. Aztán átöleltem, és – szinte kiáltozva ejtve a szavakat – elköszöntem. Mária az „Alterhaus” emeletéről még hosszan integetett utánam. Mind a ketten tudtuk: utolsó búcsú ez.

Svájcból hazatérve nem sokáig koptattam megint a Krisztina téri iskola padjait. A fél év alatt jócskán lemaradtam a tanulásban; közepes vagy jó érdemjegyek szerepeltek a bizonyítványaimban. De meg voltam erősödve, örömmel, némi büszkeséggel viseltem szép, finom anyagokból készült svájci ruháimat, pulóvereimet.

Anyám sehogy sem volt képes a gyerekei életét, sőt a magáét sem elrendezni, megszervezni. Valahonnan megtudta, hogy a Húvösvölgy végében működik egy ferences rendház, ahol az atyák egy kis bentlakásos fiúkollégiumot is fenntartanak. (A „fordulat éve” előtti időkből jártunk; azt követően egykettőre felszámolták.) Fura egy hely volt. A háború előtt, nagyszabású tervek alapján, „Szentföld” elnevezéssel egy hatalmas, katedrális méretű templomot (zarándokhelyet?) kezdtek felépíteni a ferences barátok itt, a budai erdők mélyén – az ovális alakban épített téglafalak vakolatlanul, félbehagyva meredeztek (és emelkednek még ma is) a völgy fái fölé. A hosszú telek felső végén állt a rendház – a telek egyik nagyobbacska villaépületében működött a kollégium. Tucatnyian lehettek az intézet lakói, többségük már kamaszkorú volt. A magány, az idegenség, a kisebb fiúknak kijáró megaláztatás emlékei ülepedtek le ebből az esztendőből. Csak minden második hét végén mehettünk haza – ilyenkor anyámmal a Széll Kálmán téren, a „Szélkalef”-en (a mai Moszkva téren) találkoztunk. Rendszerint az volt a programunk ilyenkor, hogy felmentünk a Szabadság-hegyre meglátogatni Zsóka nővéremet, aki ugyancsak megjárta a svájci vendéggyerekséget, és tüdőbajos fertőzéssel jött haza e mintaszerű országból, és akit a hegyen kezeltek egy gyermekszanatóriumban.

Felhőtlen svájci hónapok után a nyomasztó intézeti hálóterem, a rendházi étkezőteremben kötelező kanálnyi csukamájolaj minden ebéd előtt – a „hontalanság”, az otthontalanság éles fájdalmakat ébresztettek a nyolcéves kölyök szívében.

Az iskolaváltások is, az a szituáció, hogy ismételten én lettem az „új gyerek” egy-egy osztályban (s idő kell, hogy megismerjenek, és én is kiismerjem a viszonyokat), kezdett bennem lelki automatizmusokat, viselkedési rutinokat kifejleszteni. Az idomulás, az alkalmazkodás reflexeit, készségeket a mimikrire. Hiszen az elemi iskola negyedik osztályát megint új helyen, Pesten, a Ferencvárosban jártam ki – az Üllői úton lakó apai nagybátyámék családjában lettem vendéggyerek a következő évre. Apám öccse, Laci bátyám, elektromérnök, igen kedves egyéniség volt – derűs, nyugodt, béketűrő kedélye, finom humora, megbízhatósága miatt nagyon jó volt a közelsége. A négyszobás lakásban tízen laktunk: számos unokatestvérem mellett ott éltek nagynéném szülei is. Kis, udvari szobájukat Fogarassy nagyanyám lakta. A háború alatt kibombázott, elszegényedett – a kezdődő kommunizmus éveiben persze „reakciós” szemléletű, katolikus mentalitású család vett itt körül, amit az is tetézt, hogy szigorú, megkeseredett, pengeszájú öreg nagyanyám közelségében éltem. Ennek a humortalan özvegynek a kicsiny szobájában kaptam ugyanis egy parvánokkal elkerített ágyat a zsúfolt lakásban. Este, mikor már lefeküdtem, „Mamuci” – ősz haján finom szálú hajhálóval – még sokáig rádiózott a zöld varázsszemes készülékre hajolva: hallgatta Londont, Washingtonot, a Szabad Európát – mielőtt álomba merültem, a paravánok mögé csak az adásokat zavaró, berregő, sípoló zajok hatoltak el. Még a hülye hajhálója is ellenszenvet ébresztett bennem, és azt is képtelenségnek tartottam, hogy a nemzetközi vöröskeresztnél próbálja keresztetni a fiát, orosz földön eltűnt apámat.

Ugyanakkor sok jó is akadt az Üllői úti otthonban. Sok vidám társasjáték az unokatestvéreimmel, családi muzsikálások (mindegyik unokatestvérem tanult zenét, nagybátyám is ügyesen zongorázott), közel egykorú gyerekeként rengeteget neveltünk, ugrattuk egymást. A takarékosan, a családapa keresetéből szűkösen vezetett háztartás konyhájából házias étkek kerültek az asztalra. Közösen jártunk az egyik ferencvárosi iskolába, amely mindössze egy jókora futamodásra esett. Am ha késve indultunk, a ház előtti megállóban a 63-as villamos „fütyös kalauzát” kértük meg (ez a kalauz a középső kocsinál leszállt, majd sípszóval indította a járatot), hogy egy megállót ingyen utazhassunk. Egyfajta kedélyesség, a familiaritás légköre vett körül, igekeztem belesimulni.

Csonka kis családnak 1950 őszére végre összeverődött a Krisztina körüti lakásban, családi hármast megint elkezdhettem a közös életet. (Közben, a tudószanatórium után, nővérem is intézetben töltött egy évet.) A lakás egyik felébe anyám húga, az aranyos, csinos Adrienne költözött; egyrészt azért, hogy ki ne igényeljék a három személyre túl nagy számító lakást; a bérlakásokra vonatkozó akkori szabályok szerint félő volt, hogy idegen társbérletet költöztetnek be. A téli hónapokra – amikor szinte kifűthetetlen volt a nagy, egyre romlóbb állagú, vizes külsőváti ház – nagymama is felköltözött hozzánk, hivatalosan is be volt jelentve a lakásba.

A rokonokkal bővült életter sokkalta elevenebbé és érdekesebbé lett. Nagymamát, ezt a különleges szépségű, kedves fiatal nőt mi, gyerekek rajongva szerettük. A nővérem is sokszor időzött nálunk, és mint kiváló gyerekorvos sokszor segített rajtunk.

Nagymamánk pakkjaiból, amikor vonattal megérkezett, illatos vidéki kolbászok és más finomságok kerültek elő. Nekünk viszont az lett a mindennapos élményünk, hogy ő porcelánt festett a téli délutánokon, esteiken (téli hónapjait ezzel az amatőr iparművészeti passzióval töltötte). Nem sokkal érkezését követően felkerekedett, és – ahogy ő juttatta – „villanyossal” elment a Haas és Czyzekhez, hogy beszerezze az „alapanyagot”: a fehér porcelántányérok, -csészéket, -tálakat. Kirakva egy asztalkára tustégelyeit, illatos festékeit, kencéit, finom ecseteivel nagy figyelemmel és türelemmel rajzolta ki és festette heteken át a színes díszeket, mintázatokot. (Később, a tél múltával kiégette ezeket a porcelánkészleteket falusi háza égetőkemencéjében.) Ez a „művészkedés” is ajándékozó, altruista vonásaival függött össze: a szépen megfestett darabokat a következő esztendő során széles körben ajándékozta el ismerősöknek, barátoknak – szavajárása szerint: „jó embereinek”.

Nagyritkán barátok jöttek anyámhoz uzsonnára, esti vendégségbe. Ilyenkor egyfajta ajzottság, különös izgalom légkörében éltünk. Anyu fényes „shaker”-ekben koktélokot kevert, rázott össze, süteményeket szerzett be – mi, gyerekek is szinte lámpalázasak lettünk. A vendégek az állólámpa sárgás fénykörében helyezkedtek el a kerek asztal körüli mély fotelokban, és élénk beszélgetésbe kezdtek. Szívesen kucorodtam oda – szerettem nézni a vendéglátás szertartását. Különösen lebilincsel például az, ahogy akkoriban a kávét készítették. Két üveggömb illeszkedett egymásra; az alsóban egy kis, kék lángú spirituszégő forralta a vizet, ami egy idő után felfutott a felső, örölt porkávéval megrakott gömbbe. Ilyenkor el kellett venni a lángot, és a kávé a köztés szűrőn át lassan lecsorgott az alsó üvegburába. Onnan töltötték ki a csészékbe – apró kockacukrot kínálva hozzá.

Kedvvel, figyelemmel tudtam hosszasan elüldögélni az okos felnőtt emberek beszélgetéseit, politizálását hallgatva. Nem tudom, mit értettem a szavaikból, nekem azonban sokkalta érdekesebbnek tűnt ez, mint hogy játsszak vagy olvassak. Egyébként is elmondható, hogy mint gyerek – noha roppantul élveztem a társaságot, a beszélgetést – alapvetően magányos voltam. Ez egyáltalán nem bántott, nem éreztem magam elhagyatottnak, és nem emlékszem, hogy valaha unatkoztam volna. A magam módján kiötlöttem magamnak valami egyedi szórakozást, elfoglaltságot, ha mást nem, a Révai kislexikon vaskos kötetét olvastam összevissza.

A hétköznapi délutánjain – hamar végezve a kötelező iskolai feladatokkal és egyedül lévén – sokszor szaladtam le a házunk földszintjén működő moziba. Így-úgy összekapartam, -kunyaáltam a jegy árát, de az ismerős jegyszedő asszonyok nemegyszer ingyen is beengedtek. Az első sorokból bámultam, izgultam végig válogatás nélkül az

akkori kaland- és cowboyfilmeket. Azt nem értettem, hogy a fiatal párok mit művelhetnek egymással a csömozi lejtős terében a leghátsó, drága zsöllyeüléseken... Mit sugdolóznak, cuppognak, és miért nem a filmet nézik?!

Egy magányos passziózás következtében egy alkalommal majdnem felgyújtottam a lakást. Szívesen kutakodtam apám egykori, nagy barna íróasztalának rejtelmes fiókjai-ban. Valamelyik napfényes tavaszi délutánon is ezzel múlattam az időt – az egyik fiókban nagy, keretes kézi nagyítóra leltem. Nővérem ebben az időben használt filmtekerceket szerzett be valahonnan, azzal a céllal, hogy a lemosott celluloidszalagokból virágtartó dobozokat, könyvjelzőket készítsen, színes fonalakat öltve a film peremének lyukacska-iba. Ezeket aztán eladogatta, és lett némi zsebpénze. Tán akkoriban tanultuk fizikaórán a fényfokuszálás jelenségét; nosza, előkerestem egy jó csomót testvérem filmjei közül. A nagyítóval és ezzel a zsákmánnyal nagynéném szobájába vonultam: az ő ablakába éppen remekül tűzött be a Gellérthegy felől a nap. Letépvé egy darabot a földre dobott filmtekercsből, elkezdtem a nagyítóval fókuszálni a napfényt. A filmdarabka pillanatok alatt lángra is kapott, gyorsan a körmömre égett. Ledobtam – bele a nagy, kígyózó filmtekercek halmába, ami rögvést hatalmas máglyaként kapott lángra. A tűzcsóva felfutott a vastag, masszív, földig érő sötétítő függöny szárán, és mihamar az ablakkeret és redőnytök is pattogva égni, füstölni kezdett. Kétségbeesve futkostam a fürdőszobába egy-egy kancsó vízért, és elszorult torokkal próbáltam megfékezni a lángokat. Kevés sikerrel, a tűz csak terjedt. Megfogtam hát az égő függönyt, és egy nagy rántással letép-tem, majd a füstölgő, gőzölgő textilhalmot – ami olyan volt, mint valami döglött vizes test – öntöztem tovább kétségbeesetten, szipogva. (Az utcáról pár perc múlva két idegen férfi is feljött, látva az ablakon kigomolygó füstöt. Létrát hoztak, és eloltották az ablak-keret maradék parázsát.) Rázott a zokogás a gőzölgő függönyhalom láttán, és eltöltött a rettegés: hogyan adok majd számot gyújtogatásomról? Amikor anyám megjött, reszkető hangon adtam elő a történetet. Nem esett ugyan nagyobb baj, de évekig visszatért az álmom: egyedül vagyok, és megfékezhetetlen tüzet okozok...

Egyfajta leleményesség, okoskodás, önállóságra törekvés már akkor rejlett bennem. Sok orvos akadt a rokonságomban, kiskoromtól kezdve orvosnak készültem, bizonyára emiatt az iskola biológia-szakkörébe is beiratkoztam. Egyszer azt a feladatot kaptam ott, hogy a következő foglalkozásra készítsek egy preparált békacsontvázat. Közeledett a munka leadásának határideje, én meg csak töprengtem, hogy a csudába kerítsek békapreparátumot. Végül is azt ötlöttem ki: elmegyek a Városligeti tóhoz békavadászatra. Egy úgynevezett családi gyufa nagy, kiürített dobozát vittem magammal. Szép tavaszi délután volt. Pislákoló reménnyel üldögéltem a sekély víz betonpartján. Hogy, hogy nem, egyszer csak a part közelében észrevettem egy varangyot. Belábaltam a sekély, zöldes vízbe, megfogtam és belepaszíroztam a ficánkoló állatot a skatulyába. (Emlékszem, a zsúfolt földalattin arra is gondoltam: ó, ha a mellettem szorongó utasok tudnák, mi moco-rog a kezemben lévő dobozban...) Otthon aztán főhetett a fejem: hogyan fogom kioltani a varangy életét, hogy csontvázszerű formát öltjön? A legaljasabban, a leggyá-vább módon jártam el: a varangyot beletettem a fazékba, vizet töltöttem rá, súlyt raktam az edény fedőjére, és alágyújtottam a gázt... (Nem gáz-, halálos „vízkamrát” készítettem tehát...) Aztán, mint aki jól végezte dolgát, bevonultam a szobába, és olvasni kezdtem, megfeledkezve az áldozatról, a gyilkos akcióról. Mikor észbe kaptam, nyákos, zöldes-szürke békaleves rotyogott a tűzön. Mentve a menthetőt, leszűrtem a levét, és a tézstaszűrő nyálkás pocsolyájából kiválogattam az apró csontocskákat. Amikor megszáradtak, már

csak az a gond maradt, hogyan állítok össze belőlük egy egész csontvázat. Valahogy összetákoltam a csontdarabocskákat egy papírlapon: apró gerinccsigolyák, a medence-csont, a végtagok miniatűr darabjai egy valószínűsíthető alakzatba illeszkedtek össze. Végül is azt találtam ki, hogy a nagy gyufaskatulya egyik lapjára ragasztom fel a művetem. Meg voltam elégedve: a ragasztó odafogta egymás mellé a váz részeit. Ragadt a preparátum – szinte mindenütt. Erősen tűzött be az ablakon a napfény: a meleg bádorpárkányra tettem ki száradni a lapot, és megint leültem könyvet olvasni. Egyszer csak újra észbe kaptam, és keresni kezdtem az ablakpárkányon a sok kalanddal, szerencsével összehozott művemem. Sehhol. Szél kerekedhetett, és elfújta az én pillekönnyű lapocskámat. Amikor a szakkörön a feladat nem teljesítését – az igazságnak megfelelően – azzal próbáltam zavartan, szégyenkezve kimagyarázni, hogy a békacsontvázat elfújta a szél, a tanár is, a gyerekek is a hasukat fogták a nevetéstől.

Női közegben éltem – anyámmal, lánytestvéremmel, nagynénimmal. Sose voltam fizikailag erős, nemigen sportoltam, fiús csatákban, kakaskodásokban ritkán vettem részt. Otthon sokféle házimunkát kellett végezni, konyhai dolgokat például, de anyám rászorított, hogy tanuljak meg varrni is, a zoknijaimat megstoppolni. Ezeket – különösen az utóbbit – passzióval végeztem, de kifejlődött bennem egyfajta hisztériás reakció is. Valamiféle „férfiassági komplexumom” lehetett; ha egy barátom becsengetett például a lakásajtón, sürgősen letéptem magamról a rám kényszerített női kötényt, borzasztóan szégyellve, hogy én ilyen „lányos” dolgokat is csinálok.

A rend, sőt elegancia utáni vágy magyarázza azt a szokásomat is, hogy iskola után hazajőve, egyedül a lakásban, bent, a nagyszobában szépen megerítettem, és a risszrossz ebédet feltaláltam egymagamnak, ahelyett, hogy a félhomályos konyha linóleumborítású asztalánál kebeleztem volna be.

Az általános iskola felső tagozatát az Attila utcai iskolában jártam; mint akkoriban mindenki, én is úttörő lettem. Akadt pár pajtásom, de nem volt igazán kedvem „bandázni”, hűséges, odaadó barátságokat sem kötöttem. Volt például egy osztálytársam, nevezetes „rosszcsont”, vele éppúgy jóban voltam, mint azokkal, akik művelt családok gyermekeként társadalmilag közelebb álltak hozzám.

Időközben otthon kezdett megváltozni valami, és én ezt fokozódó örömmel vettem észre. Dóczi Adorján, az egyik angoltanítvány – fiatal, mosolygós, jó megjelenésű mérnök – egyre többször időzött nálunk. Anyám csinos nő volt, negyvenes éveiben járt – érthető, hogy a fiatalemberrel szorosabb kapcsolata kezdett kialakulni (időközben apámat hivatalosan „hősi halottá” nyilvánították, abban a reményben, hogy özvegye esetleg némi nyugdíjat kap). A férfi igencsak szeretett bennünket – mi meg őt: szinte a rajongásig. Rejtett apahiányom elementárisan tört elő: az erős férfikezet, arcán a borotválkozóhab illatát különösen élveztem. Bakfiskorú nővérem szinte szerelmes lett Adorjánba. Még azt is elfogadtuk tőle, hogy szigorú katolicizmusát ránk is kiterjessze – komolyan vettük a templomba járást, sőt hosszú szentbeszédeket, lelkigyakorlatokat is hajlandók voltunk a kedvéért végigülni. Szerelem szövődött anyám és közte, mi pedig, anélkül, hogy valójában átláttuk volna a szituációt, örültünk ennek a kapcsolatnak. Anyánk is összeszedettebb lett, vidámabb, testi-lelki bajai is csökkentek.

1942 óta közel egy évtized telt el, apánk hazatérése a valószínűtlenségek ködébe mosódott. Igaz, esténként imádkoztunk érte, mint egy még életben lévő hadifogolyért. A fohász valahogy így végződött: „...és add meg, édes Istenünk, hogy apu hazajöjjön”. Lelke mélyén azonban egyikünk sem hitte ezt igazán.